RAAP-RAPPORT 2422

Het Merovingische grafveld te Rhenen

Gemeente Rhenen
Archeologische begeleiding van de aanleg fiets-pad langs de N225 (protocol proefsleuven)

drs. Y. Raczynski Henk & ir. J.A.T. Wijnen

Met een bijdrage van N. Kerkhoven (Ex Situ Archeologisch Metaal)

RAAP Archeologisch Adviesbureau BV, 2011

RAAP Archeologisch Adviesbureau

Colofon

Opdrachtgever: Provincie Utrecht

Titel: Het Merovingische grafveld te Rhenen, gemeente Rhenen; archeologische begeleiding van de aanleg fietspad langs de N225 (protocol proefsleuven)

Status: eindversie

Datum: 9 augustus 2011

Auteurs: *drs. Y. Raczynski Henk & ir. J.A.T. Wijnen*

Met een bijdrage van: *N. Kerkhoven (Ex Situ Archeologisch Metaal)*

Projectcode: UTFI7

Bestandsnaam: RA2422_UTFI7.indd

Projectleider: drs. Y. Raczynski Henk

Projectmedewerkers: ir. J.A.T. Wijnen & drs. A. Müller (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

ARCHIS-vondstmeldingsnummers: 415998

ARCHIS-waarnemingsnummers: nog niet verleend

ARCHIS-onderzoeksmeldingsnummer: 40298

Autorisatie: drs. I.A. Schute

Bevoegd gezag: Gemeente Rhenen

ISSN: 0925-6229

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V.
Leeuwenveldseweg 5b
1382 LV Weesp
Postbus 5069
1380 GB Weesp

telefoon: 0294-491 500
telefax: 0294-491 519
E-mail: raap@raap.nl

© RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V., 2011

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V. aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Samenvatting

In opdracht van de provincie Utrecht heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau op 06 april 2010 een archeologische begeleiding in de vorm van proefsleuven uitgevoerd in verband met de voorgenomen afgraving van het talud langs de N225 ten behoeve van de aanleg van een fietspad in de gemeente Rhenen. Het plangebied bevindt zich aan de westkant van het in de jaren 50 van de 20e eeuw (grotendeels) opgegraven Merovingische grafveld van Rhenen. Omdat de westelijke begrenzing van het grafveld niet vaststaat, bestond de kans dat tijdens het afgraven van het talud graven uit de Merovingische tijd of eerder konden worden verstoord. Het primaire doel van dit onderzoek was het vaststellen of in het te verstoren gebied inderdaad crematie- en/of inhumatiegraven aanwezig waren. Indien dit het geval was, zouden de werkzaamheden worden stilgelegd, waarna in overleg met de opdrachtgever en het bevoegd gezag een doorstart naar een opgraving zou worden gemaakt.

Tijdens het veldwerk zijn geen (resten van) vroeg-middeleeuwse graven aangetroffen, met uitzondering van een fibula, maar deze is aangetroffen in een recent spoor. In het plangebied is een aantal ophogingslagen aangetroffen die op basis van het daarin aanwezige vondstmateriaal gedateerd worden in de Nieuwe tijd. Waarschijnlijk hangen deze lagen samen met de werkzaamheden ten behoeve van de aanleg van de N225. Onder de ophogingslagen is een (min of meer) intacte Ap-horizont aangetroffen in de top van de stuwwalafzettingen. Indien graven aanwezig zouden zijn geweest, waren deze in of onder deze bodemhorizont aangetroffen. Op grond daarvan kan worden geconcludeerd dan in het plangebied geen graven aanwezig zijn geweest. Indien dit wel het geval was, zouden bovendien zeer waarschijnlijk meer vondsten uit de Laat Romeinse tijd en/of Vroege Middeleeuwen zijn aangetroffen. Binnen de grenzen van het plangebied is derhalve geen archeologische vindplaats aanwezig.

Tijdens het veldwerk is door een medewerker van Heijmans een zwaar gecorrodeerd pistool getoond. Het werd per toeval aangetroffen op circa 2 m -Mv bij werkzaamheden aan het riool ter hoogte van kilometerpaal 35,4 bij Remmerden. Gezien de nabijheid van de Grebbelinie en de mogelijke historische significantie van het pistool is ter plaatse besloten om het voorwerp in de rapportage op te nemen. De exacte context van het pistool is onbekend, maar gezien de diepte waarop het is aangetroffen, dient rekening gehouden te worden met de aanwezigheid van (gegraven) militaire structuren in de omgeving van de vondstlocatie.

Het onderzoek heeft geen aanwijzingen opgeleverd voor de aanwezigheid van waardevolle archeologische resten in het onderzoeksgebied. Het onderzoek is uitgevoerd in de vorm van een archeologische begeleiding. Dat is (een mogelijke) laatste stap in het proces van de archeologische monumentenzorg. Op grond daarvan is een selectieadvies met betrekking tot het plangebied niet aan de orde. Hierbij dient echter te worden opgemerkt dat dit slechts geldt voor het plangebied in de meest strikte zin van het woord. Het Merovingische grafveld van Rhenen grenst vrijwel onmiddellijk aan het plangebied.

Gezien de onzekerheid over de begrenzing hiervan dient bij toekomstige ingrepen in de omgeving van het plangebied ernstig rekening gehouden te worden met de kans op het verstoren van dit grafveld.

Gezien de significatie van de Grebbelinie in het kader van het Nederlandse militaire erfgoed en de actuele belangstelling hiervoor wordt aanbevolen om toekomstige ingrepen in de buurt van de vondst-locatie van het pistool vooraf te laten gaan door archeologisch onderzoek om de aan- of afwezigheid en de aard, omvang en diepteligging van de mogelijke militaire structuren vast te stellen.

De bevindingen van dit onderzoek worden beoordeeld door de gemeente Rhenen (adviseur van de gemeente: de heer P. de Boer, milieudienst Zuidoost-Utrecht).

Inhoud

Samenvatting 4

1 Inleiding 7
1.1 Kader en doelstelling 7
1.2 Administratieve gegevens 9

2 Voorgaand onderzoek 11
2.1 Bureau- en verkennend booronderzoek (2007) 11
2.2 Karterend en waarderend proefsleuvenonderzoek (2008) 12
2.3 Beperkt bureauonderzoek (2010) 12

3 Doel van het onderzoek 14

4 Methoden 16

5 Resultaten 17
5.1 Geologie, geomorfologie en bodem 17
5.2 Archeologie 18

6 Conclusies en aanbevelingen 24
6.1 Conclusies 24
6.2 Aanbevelingen 24

Literatuur 25

Gebruikte afkortingen 25

Verklarende woordenlijst 26

Overzicht van figuren, tabellen en bijlagen 26

Bijlage 1: Sporenlijst 27

Bijlage 2: Vondstenlijst 28

1 Inleiding

1.1 Kader en doelstelling

In opdracht van de provincie Utrecht heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau op 06 april 2010 een archeologische begeleiding in de vorm van proefsleuven uitgevoerd in verband met de voorgenomen afgraving van het talud langs de N225 ten behoeve van de aanleg van een fietspad in de gemeente Rhenen (figuur 1). Het project is onder de RAAP-projectcode UTFI ondergebracht. Deze code behoort tot een reeks door RAAP uitgevoerde archeologische (voor-)onderzoeken ten behoeve van de aanleg van het fietspad van Rhenen naar Remmerden langs de N225.

Gezien het korte tijdspad waarin het onderzoek diende te worden uitgevoerd, ontbrak de tijd om een Programma van Eisen (PvE) op te (laten) stellen ten behoeve van de archeologische begeleiding. In overleg met het bevoegd gezag is besloten om gebruik te maken van twee reeds bestaande PvE's ten behoeve van het proefsleuvenonderzoek voor het fietspad (projectcode UTFI2: Schute & Kraan, 2008) en de opgraving van Vindplaats 2 aan de oostkant van Remmerden (projectcode UTFI5: Schute, 2009a). In deze PvE's zijn eisen opgenomen ten behoeve van archeologische begeleiding en het behandelen van grafstructuren, die gebruikt zijn om de onderhavige archeologische begeleiding van een inhoudelijk en methodologisch kader te voorzien. Vanwege de medewerking van de opdrachtgever en de uitvoerder (Heijmans) was het mogelijk om de archeologische begeleiding uit te voeren in de vorm van een proefsleuvenonderzoek.

Het plangebied bevindt zich aan de westkant van het in de jaren 50 van de 20e eeuw (grotendeels) opgegraven Merovingische grafveld van Rhenen. Omdat de westelijke begrenzing van het grafveld niet vaststaat, bestond de kans dat tijdens het afgraven van het talud graven uit de Merovingische tijd of eerder konden worden verstoord. Het primaire doel van dit onderzoek was om door middel van een archeologische begeleiding van de graafwerkzaamheden vast te stellen of in het te verstoren gebied inderdaad crematie- en/of inhumatiegraven aanwezig waren. Indien graven werden aangetroffen, zou het werk worden stilgelegd, waarna in overleg met het bevoegd gezag en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed maatregelen zouden worden getroffen om deze graven op adequate wijze veilig te stellen door middel van een opgraving. In hoofdstuk 3 zijn de specifieke onderzoeksvragen met betrekking tot deze aspecten uiteengezet.

Het veldwerk is uitgevoerd op 6 april 2010. De uitwerking vond plaats tussen april en december 2010. Onderzoeksdocumentatie en vondstmateriaal zullen te zijner tijd worden overgedragen aan het depot van de provincie Utrecht.

Drs. A. Wagner van Archeomedia was zo vriendelijk om als adviseur op te treden tijdens de voorbereiding van het veldonderzoek. Drs. A. Müller van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft op grond van zijn ervaring met het onderzoek naar vroeg-middeleeuwse graven zijn assistentie

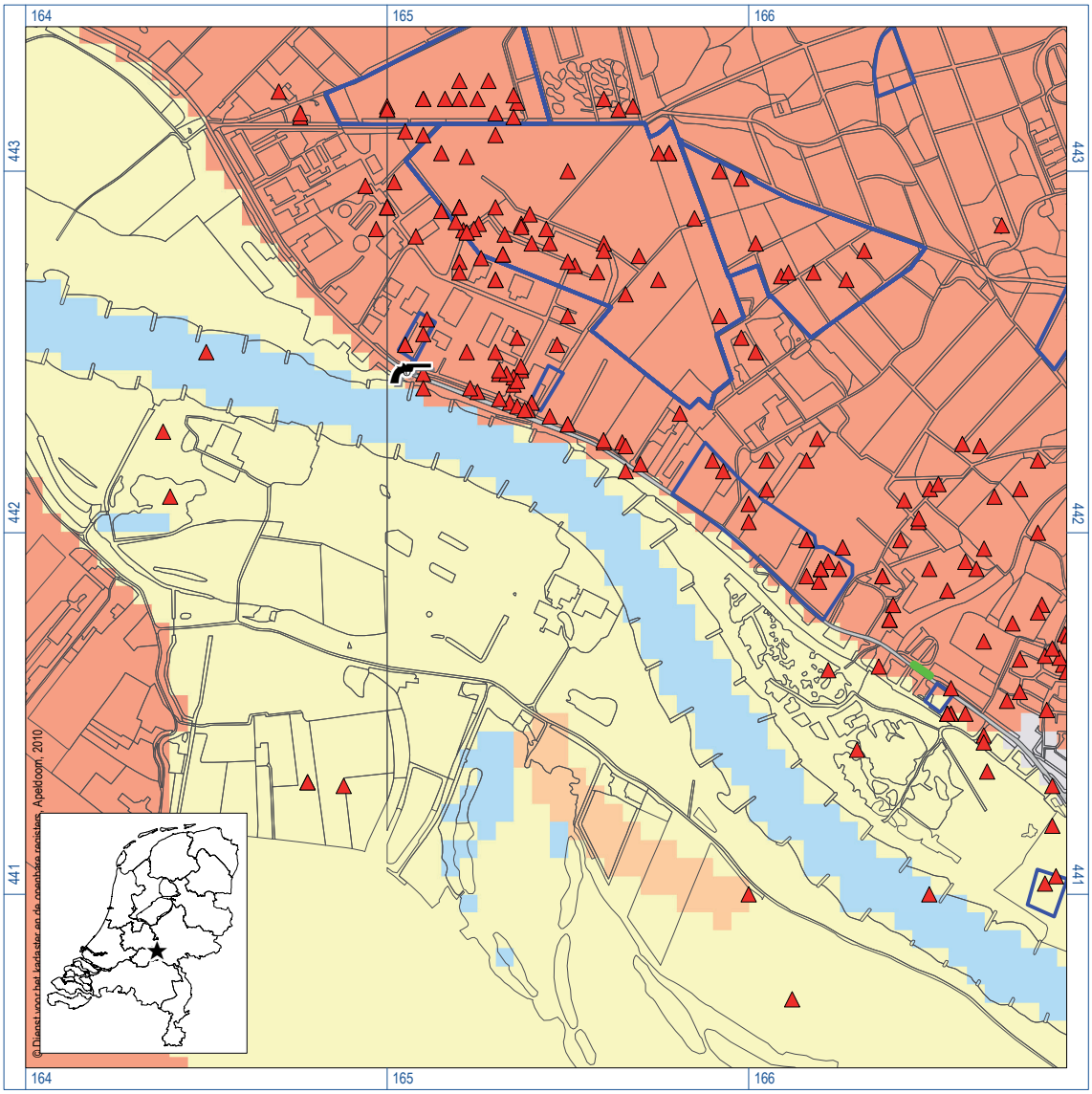

Figuur 1. Ligging van het plangebied (groen) met ARCHIS-waarnemingen (rood) en AMK-terreinen (blauw) geprojecteerd op de IKAW. De vindplaats van het pistool is zo nauwkeurig mogelijk aangegeven; inzet: ligging in Nederland (ster).

verleend bij het uitvoeren van de veldwerkzaamheden en drs. S. baetsen van EARTH Integrated Archaeology was *stand-by* om als fysisch antropoloog het bergen van eventuele menselijke resten te coördineren. Tijdens het onderzoek is voorts op een aangename wijze samengewerkt met de heer E. Koevoets, projectleider van de aanleg van het fietspad namens de Provincie Utrecht en de heer R. van Eijk van de firma Heijmans.

De archeologische begeleiding is voor zover de omstandigheden toelieten uitgevoerd volgens de normen van de archeologische beroepsgroep (zie artikel 24 van het Besluit archeologische monumentenzorg). De Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA, versie 3.1), beheerd door de Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer (SIKB; www.sikb.nl), geldt in de praktijk als richtsnoer. RAAP beschikt over een opgravingsvergunning, verleend door de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Zie tabel 1 voor de dateringen van de in dit rapport genoemde archeologische perioden. Enkele vaktermen worden achter in dit rapport beschreven (zie verklarende woordenlijst).

1.2 Administratieve gegevens

Gemeente: Rhenen
Plaats: Rhenen
Plangebied: Merovingische grafveld Rhenen
Centrumcoördinaten: 166.479 / 441.620
ARCHIS-vondstmeldingsnummers: 415998
ARCHIS-waarnemingsnummers: nog niet verleend
ARCHIS-onderzoeksmeldingsnummer: 40298

Archeologische perioden				
Tijdperk				Datering
Nieuwste tijd (=Nieuwe tijd C)				1795
Nieuwe tijd		B		1650
		A		1500
Middeleeuwen		Laat		1250
		Vol		1050
		Vroeg	Ottoons	900
			Karolingisch	725
			Merovingisch laat	525
			Merovingisch vroeg	450
Romeinse tijd		Laat		270
		Midden		70 na Chr.
		Vroeg		15 voor Chr.
Prehistorie	**IJzertijd**	Laat		250
		Midden		500
		Vroeg		800
	Bronstijd	Laat		1100
		Midden		1800
		Vroeg		2000
	Neolithicum (Nieuwe Steentijd)	Laat		2850
		Midden		4200
		Vroeg		4900/5300
	Mesolithicum (Midden Steentijd)	Laat		6450
		Midden		8640
		Vroeg		9700
	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Laat		12.500
		Jong B		16.000
		Jong A		35.000
		Midden		250.000
		Oud		

tabel1_standaard_Archeologisch_RAAP_2010

Tabel 1. Archeologische tijdschaal.

2 Voorgaand onderzoek

2.1 Bureau- en verkennend booronderzoek (2007)

Bureauonderzoek
In 2007 is door Synthegra bv een bureau- en verkennend booronderzoek uitgevoerd (Leuvering, 2007). De hieronder beschreven resultaten van dit onderzoek zijn voor een groot deel letterlijk ontleend aan de hierover verschenen rapportage. Waar nodig is de tekst aangepast en aangevuld.

Het onderzoeksgebied (lengte 7,2 km) ligt direct ten zuiden van de Utrechtse Heuvelrug, parallel aan de N225. De westelijke grens betreft de kruising van de N225 met de Plantage Willem III, de oostelijke grens wordt gevormd door de kruising van de N225 met de Cuneraweg. De bebouwde kom van Rhenen vormt geen deel van het plangebied, waardoor het plangebied in twee delen uiteenvalt. Binnen dit plangebied is sprake van een onderzoeksgebied, dat op zich weer verdeeld is in 14 deelgebieden (Leuvering, 2007). Onderhavig plangebied ligt precies tussen de deelgebieden 9 en 10 (zie figuur 1). Ten westen van Rhenen doorsnijdt of grenst het tracé van het fietspad aan monumentnummer 7180 (een terrein van hoge archeologische waarde), een terrein met resten van een Merovingisch grafveld uit de Vroege Middeleeuwen. In 1951 is het grafveld grotendeels opgegraven (Ypey, 1978). Uit ARCHIS wordt niet geheel duidelijk waar het grafveld eigenlijk lag. Het terrein dat nu monument is, ligt ten zuiden van de weg, terwijl het tracé aan de noordzijde ligt. Naast het grafveld werden aardewerkfragmenten uit de periode Bronstijd-IJzertijd gevonden en een huisplattegrond, paalgaten, verbrande leem (als ‘hutteleem’) en meerdere bewoningsresten uit de Midden en Laat Romeinse tijd (ARCHIS-waarnemingsnummer 26943). Circa 25 m ten zuiden van het monument werden bovendien nog diverse grafresten gevonden, zoals botten, mantelspelden, schijffibula, zwaarden, speeronderdelen en aardewerk. Ten slotte werden 25 munten gevonden uit de Late IJzertijd - Romeinse tijd en verbrande leem (‘hutteleem’) en aardewerkfragmenten uit dezelfde periode (ARCHIS-waarnemingsnummers 26853, 27040, 32926, 34379 en 59318).

Verkennend booronderzoek
Tijdens het verkennend booronderzoek zijn (voor zover de omstandigheden dit toelieten) boringen gezet met een tussenafstand van 50 m. Doel van dit booronderzoek was het toetsen van het archeologische verwachtingsmodel. Boring 52 is gezet in onderhavig plangebied (Leuvering, 2007: bijlage 1). Uit het booronderzoek bleek uit dat de bodem ter plaatse van het plangebied tot in de C-horizont verstoord is.

Conclusie en advies
Op grond van de resultaten van het onderzoek werd geconcludeerd dat onderhavig plangebied in een zone ligt waarin vervolgonderzoek niet noodzakelijk werd geacht. Dit advies is gebaseerd op de resultaten van het verkennend booronderzoek, ondanks de hoge archeologische verwachting en de onmiddellijke nabijheid van een archeologisch monument.

2.2 Karterend en waarderend proefsleuvenonderzoek (2008)

Op basis van de resultaten en aanbevelingen van het bureau- en verkennend booronderzoek is een waarderend archeologisch vervolgonderzoek in de vorm van proefsleuven uitgevoerd (projectcode UTFI2). Tijdens dit in 2008 uitgevoerde onderzoek is onderhavig plangebied niet onderzocht. Wel is een strook langs de N225 onmiddellijk ten oosten van het plangebied en aan de zuidkant van het grafveld (deelgebied 10) onderzocht. Het maaiveld ter plaatse is gelijk aan het niveau van de N225 en het werd al na enkele meters proefsleuf duidelijk dat het oorspronkelijke niveau waarin de graven bijgezet waren al voor of tijdens de aanleg van de N225 door afgraving verdwenen is (Schute, 2009b).

2.3 Beperkt bureauonderzoek (2010)

Ten behoeve van de archeologische begeleiding is in de dagen voorafgaande aan het veldwerk een beperkt aanvullend bureauonderzoek uitgevoerd teneinde zoveel mogelijk informatie over het grafveld te verzamelen met betrekking tot de aard, omvang en diepteligging van de verwachte graven. Naar bleek is waarschijnlijk het grootste deel van het grafveld opgegraven. Wel kunnen ten westen van het grafveld nog graven voorkomen (dit wordt hieronder betoogd; zie figuur 2). Dit vormt dan ook de reden voor onderhavig onderzoek.

Het grafveld bestaat voor circa 30% uit crematiegraven en circa 70% uit inhumatiegraven; grafgiften zijn relatief zeldzaam (Ypey, 1978). De graven zijn aangetroffen op twee verschillende niveaus. Het bovenste niveau bestaat uitsluitend uit crematiegraven die dateren uit het laatste kwart van de 7e eeuw tot in de 8e eeuw. De diepteligging van deze crematiegraven ligt tussen 0,5 en 0,7 m -Mv, waarbij een deel van de graven door ploegactiviteiten reeds aangetast was. Het gaat om crematieresten die bijgezet zijn in grafurnen, zodat op dit niveau tevens aardewerk verwacht kan worden (Wagner, 2010: persoonlijk commentaar).
Het tweede niveau bestaat uit zowel inhumatiegraven als crematiegraven en wordt tussen 1,2 en 1,5 m -Mv verwacht, waar weinig tot geen verstoring door antropogene activiteiten verwacht wordt. Verkoolde menselijke resten uit de crematiegraven kunnen worden verwacht in een concentratie als restant van depositie in een (vergane) container van organisch materiaal, maar ook verspreid tussen de grafkuilen als gevolg van de inhumatie-activiteiten. Verder kunnen onverbrande menselijke resten verwacht worden in de inhumatiegraven (Wagner, 2010: persoonlijk commentaar). Gezien de slechte conserveringsomstandigheden als gevolg van de matrix waarin de resten begraven zijn, zal dit zeer waarschijnlijk sterk gefragmenteerd materiaal betreffen in de vorm van botfragmenten en gebitselementen (Baetsen, 2010: 2010: persoonlijk commentaar) Tijdens eerdere opgravingen zijn deze in kleine aantallen aangetroffen. De graven uit dit niveau dateren overwegend uit de Merovingische tijd, deels uit de Laat Romeinse tijd en mogelijk uit oudere perioden (Wagner, 2010: persoonlijk commentaar).

Het meest westelijke deel van het grafveld, ietwat gescheiden van de rest (figuur 2), bestaat uit circa 30 graven die overwegend noord-zuid georiënteerd zijn. Het oudste van deze graven dateert uit 375, de overige zijn later, waarschijnlijk het midden van de 5e eeuw. Gezien het feit dat de graven in het grafveld een tendens vertonen om vanuit het oosten in westelijke richting geleidelijk

jonger te worden, kunnen ten westen van de bekende grens van het grafveld mogelijk graven uit een oudere fase dan 375-450 verwacht worden.

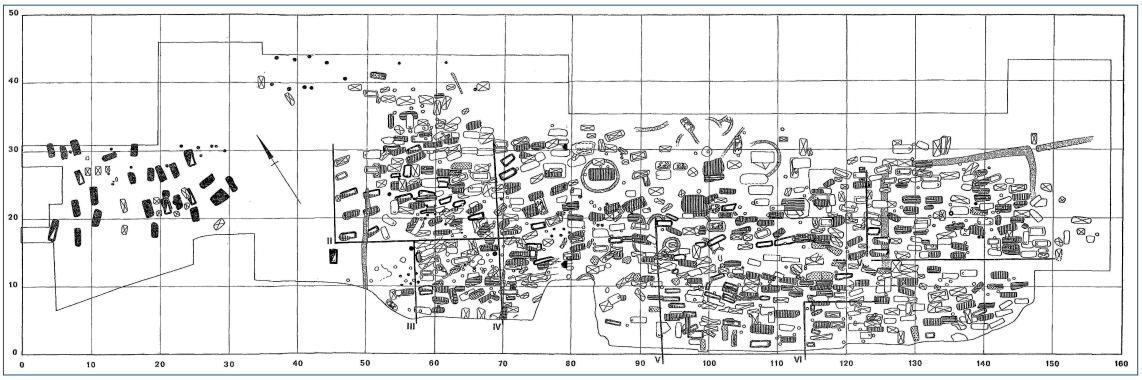

Figuur 2. Plattegrond van het grafveld van Rhenen (naar Ypey, 1978).

Overigens waren de opgravers er in 1951 van overtuigd dat zij vrijwel het gehele grafveld binnen hun plangebied hadden liggen, met een mogelijke uitzondering in het zuiden, buiten onderhavig plangebied: *"Nous avons été heureux de constater que tout le cimetière se trouvait à l'interieur du terrain disponible. Seule une extension de faible importance serait possible au sud, vers la rue"* (Ypey, 1978: 51). Deze 'uitbreiding van geringe importantie' in het zuiden is mogelijk de oorzaak van het plaatsen van het AMK-terrein (monumentnummer 7180) *ten zuiden* van de weg in plaats van '*in het zuiden, in de richting* van de weg'.

3 Doel van het onderzoek

De hier gerapporteerde archeologische begeleiding werd aanbevolen naar aanleiding van opmerkingen van vrijwilligers van museum het Rondeel uit Rhenen op grond van de aangekondigde start van de werkzaamheden onmiddellijk ten westen van de (geschatte) westgrens van het grafveld. Hoewel tijdens de proefsleuvenfase was vastgesteld dat het oorspronkelijke maaiveld aan de zuidkant van het grafveld reeds verdwenen is (Schute, 2009b), steekt het talud dat door de aanleg van de N225 ontstaan is ter plaatse van het plangebied enkele meters verder naar het zuiden uit en grenst onmiddellijk aan de weg (figuur 3). Dit uitstekende deel diende voorafgaand aan de aanleg van het fietspad zelf te worden afgegraven. Op grond van de nabijheid van het grafveld kon niet worden uitgesloten dat zich hier graven (en andere archeologische resten) uit de Vroege Middeleeuwen en mogelijk de Romeinse tijd bevinden. Nadat de provinciaal archeoloog van Utrecht hieromtrent benaderd werd, is op korte termijn besloten om het zekere voor het onzekere te nemen en de afgraving van het talud onder archeologische begeleiding te laten plaatsvinden.

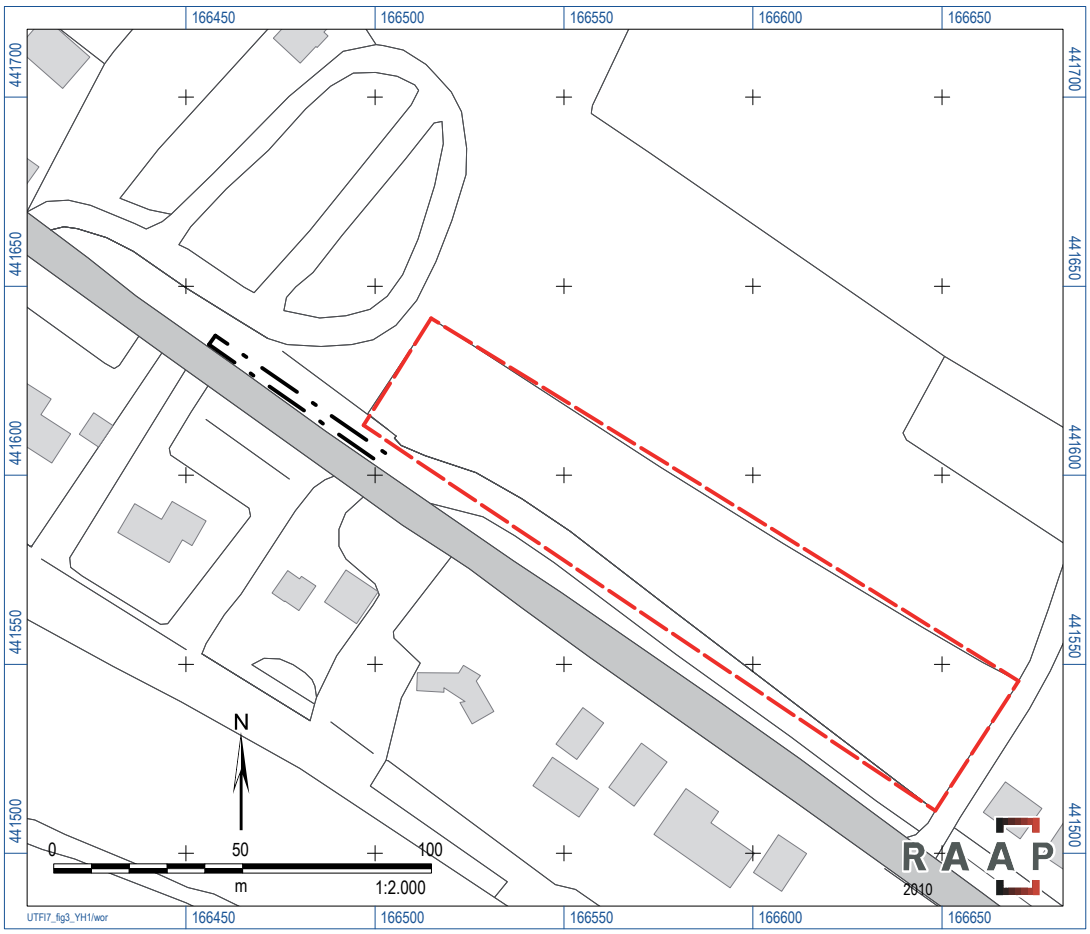

Figuur 3. Ligging van de proefsleuf (zwart) ten opzichte van de N225 (grijs) en (bij benadering) de begrenzing van het grafveld van Rhenen (rood).

Het voornaamste doel van dit onderzoek was om door middel van een archeologische begeleiding van de graafwerkzaamheden vast te stellen of in het te verstoren gebied inderdaad crematie- en/of inhumatiegraven aanwezig waren. Indien graven werden aangetroffen, zou het werk worden stilgelegd, waarna in overleg met het bevoegd gezag en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed maatregelen zouden worden getroffen om deze graven op adequate wijze veilig te stellen door middel van een opgraving.

4 Methoden

Aantal proefsleuven

Hoewel het veldwerk in eerste instantie ingezet was als een archeologische begeleiding, waren zowel opdrachtgever als uitvoerder bijzonder coöperatief, waardoor het veldwerk in methodologische zin uitgevoerd kon worden als een proefsleuvenonderzoek. Tijdens de graafwerkzaamheden is één sleuf aangelegd met een lengte van 44 m en een breedte van 2 m. Van 16 m vanaf het nulpunt in het zuidoosten is de sleuf over een lengte van circa 10 tot 4 m verbreed. De reden hiervoor was dat het talud hier een verdere uitstulping naar het zuiden vertoonde. De totale oppervlakte van de sleuf bedroeg iets meer dan 80 m^2. De sleuf is parallel aan de N225 aangelegd, ter plaatse van de voorgenomen locatie van een damwand die instorting van het toekomstige talud moet voorkomen.

Opgravingsvlakken en profielen

In de sleuf is schavenderwijs één opgravingsvlak aangelegd. Het vlak is aangelegd in de top van de C-horizont van het stuwwalmateriaal onder een plaggendek, eventuele verstoorde lagen en een oude akkerlaag. De diepte van de sleuf bedroeg circa 1,35 tot 1,70 m -Mv. Voor de profielwanden zijn de vlaknummers 1011 t/m 1016 (noordprofiel) gereserveerd. Vlaknummer 999 is gereserveerd voor de ‘stort’ (t.b.v. van ‘stort’-vondsten). De sporen en bodemlagen zijn in een reeks genummerd. Van de noordprofielen in de sleuf zijn foto’s genomen. De profielen zijn gedocumenteerd met behulp van het programma Deborah. Het vlak is gedocumenteerd met behulp van een RTK-GPS voorzien van software voor het documenteren van punten, lijnen en vlakken met x-, y- en z-waarden. Vondsten zijn voor zover mogelijk per spoor verzameld en gedocumenteerd. Vondsten tijdens de aanleg van het vlak zijn in vakken van 4 x 2 m verzameld. De aanleg van het vlak is vanaf het maaiveld begeleid met een metaaldetector. Metaalvondsten zijn afzonderlijk als puntvondst ingemeten.

5 Resultaten

5.1 Geologie, geomorfologie en bodem

De bodemopbouw wordt aan de hand van de profielen in de proefsleuven beschreven. De top van het bodemprofiel (figuur 4) bestaat uit een bouwvoor, opgebouwd uit bruin, matig fijn, zwak grindig zand (spoor 1). De bouwvoor heeft een dikte van 30 tot 45 cm. Onder de bouwvoor is een ophogingspakket aangetroffen dat op grond van textuur, kleur en bijmenging in twee fasen onderscheiden kan worden. Spoor 2 bestaat uit bruingeel, matig fijn, zwak grindig zand met (recent) puin, metaal en (post-)middeleeuws aardewerk. Spoor 3 is iets donkerder van kleur, maar bevat eveneens puin en andere (recente) artefacten. Hoewel de aanwezigheid van een plaggendek in het plangebied niet kan worden uitgesloten, doen beide lagen rommelig aan en is het aannemelijk dat het (deels) om opgebrachte of omgespitte grond gaat die het resultaat is van de aanleg van de N225.

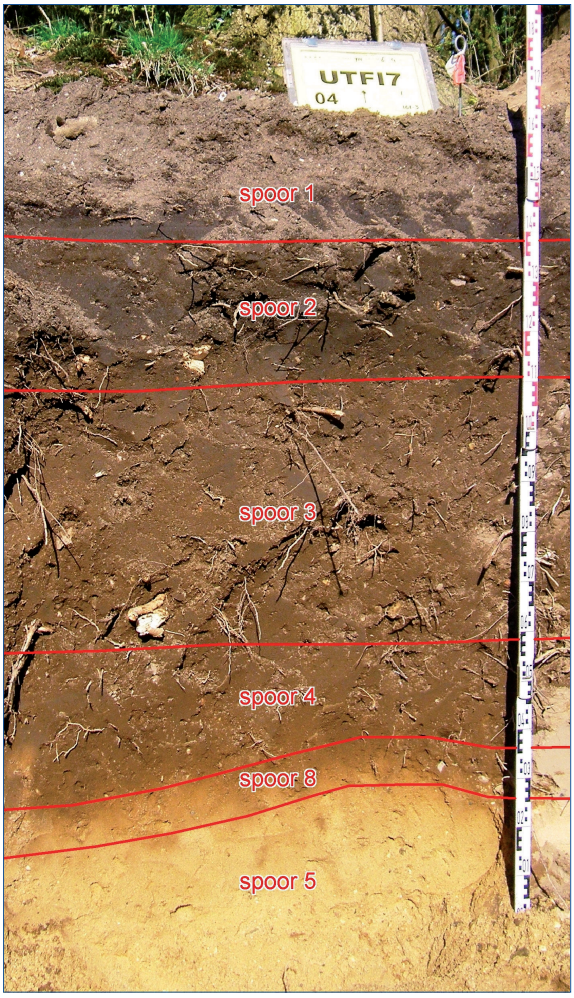

Figuur 4. Profiel 101-3.

Tussen 0,85 en 1,30 m -Mv ligt een laag bruin, matig grindig zand (spoor 4) die in het veld geïnterpreteerd is als een oude akkerlaag (een Ap-horizont). Deze laag gaat geleidelijk over in de C-horizont van het zand dat gerekend wordt tot de stuwwalafzettingen van de Utrechtse Heuvelrug, waarbij lokaal een dunne BC-horizont (spoor 8) tussen beide lagen resteert.

5.2 Archeologie

5.2.1 Grondsporen

In het opgravingsvlak zijn, op wortel- en diergangen na, vrijwel geen verkleuringen aangetroffen. In het zuiden van de put is een recente verstoring aangetroffen (spoor 7) die op grond van kleur en vulling mogelijk te relateren is aan graafactiviteiten ten behoeve van de aanleg van de weg naast het plangebied. In het midden van de sleuf is tijdens de aanleg van het vlak een donkergrijs tot zwart, rond spoor aangetroffen (figuur 5: spoor 6). Met behulp van de metaaldetector is uit dit spoor een fibula (vondstnummer 7) geborgen, waardoor de suggestie van een crematiegraf gewekt werd. Nadere bestudering wees uit dat in het spoor geen houtskool en/of verbrand bot aanwezig was, terwijl ook post-middeleeuws aardewerk, metaal en kunststof is aangetroffen. Op grond daarvan is geconcludeerd dat het bij spoor 6 om een recente afvalkuil gaat.

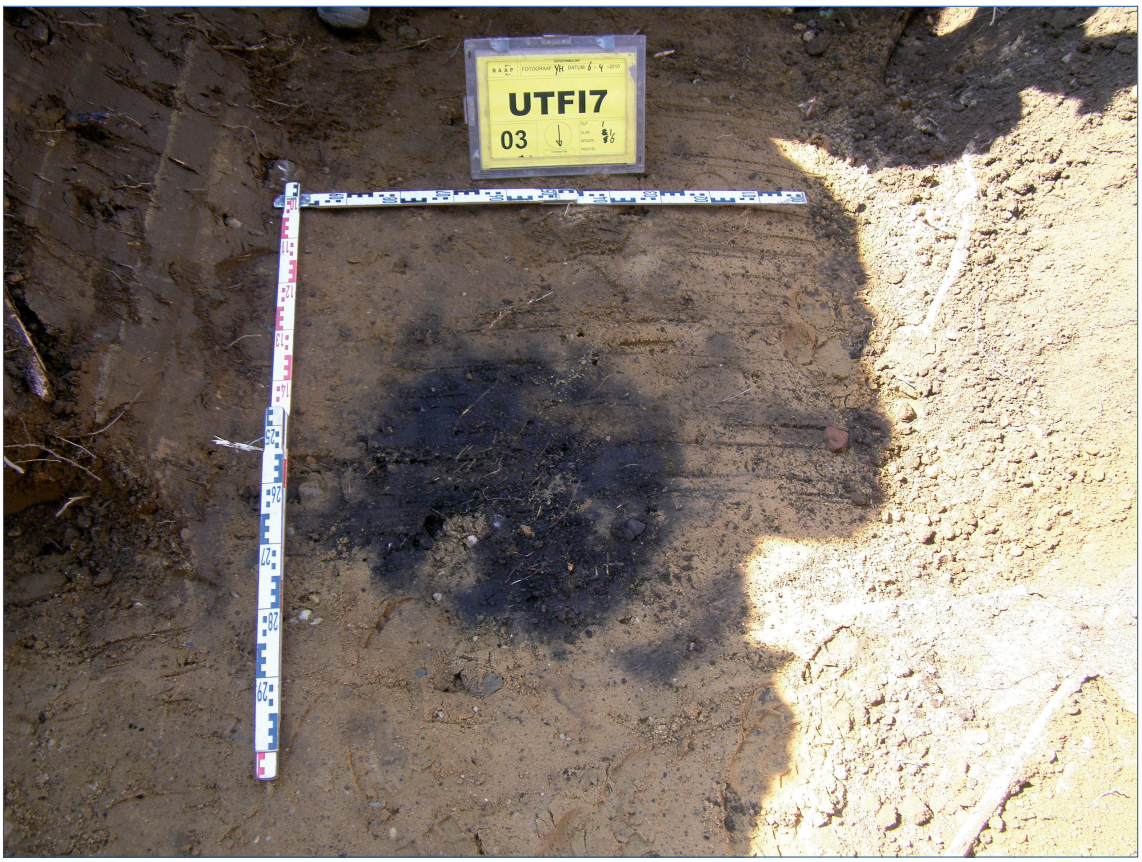

Figuur 5. Spoor 6 in het vlak.

5.2.2 Vondsten

Aardewerk

Tijdens het proefsleuvenonderzoek zijn 20 fragmenten aardewerk aangetroffen. Het gaat om roodbakkend geglazuurd aardewerk, industrieel wit aardwerk, een fragment steengoed, fragmenten van kleipijpen en fragmenten van tegels uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd die allen uit de bouwvoor en de recente ophogingslagen afkomstig zijn (bijlage 2).

Metaal

Tijdens de aanleg van de proefsleuven zijn met behulp van een metaaldetector 31 stuks metaal gevonden. Het betreft overwegend (fragmenten van) ijzeren spijkers en wat stukken blik en twee knopen. Daarnaast is een koperen Gelderse duit uit 1691 (vondstnummer 11) en een fragment van een ijzeren mond (vondstnummer 10) aangetroffen. Uitzonderlijk is de vondst van de fibula (vondstnummer 7). Deze is tijdens het onderzoek in sterk gecorrodeerde staat aangetroffen. Originele oppervlaktedelen zijn door de corrosievorming sterk aangetast. De fibula is geconserveerd en gerestaureerd door Ex-Situ Archeologisch Metaal. Voorts is tijdens voorbereidende werkzaamheden in de buurt van de proefsleuf door een van de medewerkers van Heijmans een pistool aangetroffen. Het pistool heeft geen vondstnummer gekregen.

Een ijzeren tweedelige voetboogfibula (bijdrage van N. Kerkhoven)

Bijzonder is de vondst van een complete Romeinse tweedelige voetboog*fibula* met spiraal. De mantelspeld bestaat uit een halfronde ijzeren beugel met haakse voet en een vaste naaldhouder in een kokervorm (figuur 6). Op de bovenzijde van de voet bevinden zich enkele slecht waarneembare facetachtige inkepingen. De bovenzijde van de beugel kan oorspronkelijk ook voorzien zijn van versiering; dit is door de sterke aantasting (corrosie) echter niet meer waar te nemen. De ijzeren beugel heeft een bandvormige doorsnede. Aan de kop van de beugel is secundair een ijzeren veerrol met veerspan en naald bevestigd. De veerrol bezit in totaal zes windingen. De linkerzijde van de uit de veerrol ontspringende onderdraadse veerspan ontbreekt; dit lijkt een antieke beschadiging te zijn. Ondanks deze beschadiging kan de fibula eventueel nog wel gefunctioneerd hebben. De fibula is met de naald in de naaldhouder in een gesloten toestand aangetroffen.

Figuur 6. De gerestaureerde, ijzeren, tweedelige voetboogfibula.

De voor dit type kenmerkende tweedelige constructie, waarbij de veerrol afzonderlijk gemaakt is en met behulp van een staafje aan de kop van de beugel werd bevestigd, werd veel toegepast in de midden en Laat Romeinse tijd, al is deze constructiewijze al wel bekend in de Prehistorie (Haalebos, 1986).

Tweedelige voetboogfibulae kunnen in twee hoofdgroepen worden onderverdeeld, exemplaren met een hoge naaldhouder (type A) en exemplaren met een lage naaldhouder (type B). Het hier beschreven exemplaar behoort met de lage naaldhouder tot het type B. Met een grote verscheidenheid in vormen is van het type B zowel in Nederland als ook daarbuiten een zeer grote hoeveelheid aan varianten bekend. Toch kan het hier beschreven exemplaar door de geheel ijzeren uitvoering als zeer uitzonderlijk worden beschouwd. Meestal zijn tweedelige voetboogfibulae in brons uitgevoerd. Ook komen veel exemplaren voor waarbij de beugel van brons is en de secundair bevestigde veerrol en naald uit ijzer zijn vervaardigd.
Tot op heden is in Nederland slechts één ander ijzeren exemplaar bekend. Het betreft een fragment dat is aangetroffen tijdens archeologisch onderzoek te Colmschate (gemeente Deventer). Dit fragment betreft de voorste helft van een ijzeren beugel waaraan eveneens nog een secundair aangebrachte veerrol resteert. Het stuk kent wat betreft de uitvoering een grote gelijkenis met het hier beschreven stuk (Hermsen, 2007).
Voetboog*fibulae* zijn van een Germaanse vormtraditie, maar zijn uiteindelijk zowel buiten als binnen de grenzen van het Romeinse Rijk vervaardigd en gedragen (Hermsen, 2007). Ze komen veelvuldig voor in de tweede helft van de Romeinse tijd, waarbij de varianten van het type B hoofdzakelijk in de 4e eeuw na Chr. worden gedateerd (Haalebos, 1986). Tweedelige *voetboogfibulae* kunnen specifiek worden toegeschreven aan de Germaanse vrouwendracht en dit type kan in de 4e eeuw tussen de Elbe en de Rijn als het meest gangbare type fibula worden betiteld (Van Hemert, 2010). In Nederland zijn grotere concentraties bekend uit het meer oostelijke deel van het centrale Rivierengebied (Haalebos, 1986).

Het pistool M25 No2 (bijdrage van J. Wijnen)
Tijdens het veldwerk benaderde een medewerker van Heijmans de archeologen en liet een zwaar gecorrodeerd pistool zien. Het werd door hem bij toeval aangetroffen op circa 2 m -Mv bij werkzaamheden aan het riool ter hoogte van kilometerpaal 35,4 bij Remmerden. Gezien de nabijheid van de Grebbelinie en de mogelijke historische significantie van het pistool is ter plaatse besloten om het voorwerp in de rapportage op te nemen. De medewerker van Heijmans was bereid om het pistool voor nader onderzoek in bruikleen te geven.
Het pistool is overgedragen aan een metaalspecialist. Deze heeft röntgenfoto's genomen in de hoop het serienummer te achterhalen. Elk door Defensie of politie uitgereikt wapen heeft een uniek nummer dat ingegraveerd wordt in de loop. Met dit nummer is de persoon te achterhalen aan wie het wapen is uitgereikt, mits die archieven bewaard zijn gebleven. Door de sterke roestvorming kon het serienummer helaas niet onderscheiden worden. Vervolgens is het wapen geconsolideerd en minimaal gerestaureerd. De bakelieten grepen en het magazijn ontbreken en de trekkerkrop was doorgeroest, maar verder bleek het wapen structureel in redelijke staat te verkeren (figuur 7).

Tijdens de restauratie kon het wapen worden geïdentificeerd als een vermoedelijk Nederlands pistool met de militaire aanduiding 'M25 No2'. De oorspronkelijke typeaanduiding van het pistool M25 was 'Pistolet Browning FN mle 1922'. 'FN' staat voor 'Fabrique National Herstal', een Belgische wapenfabrikant die ook vandaag de dag nog bestaat. 'Browning' staat voor John Moses Browning (1855 -november 1926), een beroemde wapenontwerper uit de Verenigde Staten. Het type werd vanaf het begin van de 20e eeuw in productie genomen onder de naam Pistolet Browning FN mle

Figuur 7. Het pistool voor en na restauratie.

1910 en uitgevoerd in twee kalibers: 9 mm kort en de 7,65 mm. In 1922 bracht FN een vernieuwde, maar technisch identieke versie van het wapen uit met een iets langere loop en greep, waardoor het magazijn ook meer kogels kon bevatten. Dit type kreeg de aanduiding 'Model 1910/22' of 'Model 1922'. Deze grotere uitvoering van model 1910 was specifiek bedoeld voor militair- en politiegebruik.

In het Nederlandse leger werd het Model 1910/22 in 1925 ingevoerd als standaard pistool onder de typeaanduiding 'M25'. Het pistool werd als persoonlijk wapen uitgereikt aan (onder)officieren ter vervanging van de revolver M73 (bron: Stichting Greb). De bronnen zijn op dit punt niet duidelijk, maar het lijkt er op dat het Ministerie van Oorlog in 1925 in eerste instantie koos voor het lichtere type met kaliber 7,65 mm. Niet lang daarna, of mogelijk zelfs tegelijkertijd, werd echter ook al het zwaardere type van dit pistool ingevoerd. Uit het wapenvoorschrift van de KMA blijkt in ieder geval dat in 1933 beide typen in omloop waren (KMA, 1933). In mei 1940 waren bij de infanterie op de Grebbeberg beide typen in omloop. Bij eerder onderzoek naar aanleiding van de aanleg van het fietspad zijn al de bijbehorende '9x17 mm kort' hulzen gevonden nabij de Nederlandse Stoplijn (Schute, 2009b: vondstnummer 536-17).

De context van het wapen is niet bekend. Het wapen is op 2 m -Mv aangetroffen, maar het is niet duidelijk op de vondst uit een loopgraaf, een schuttersput of een andere ontgraving afkomstig is.

Op 10 mei 1940 hoorde Remmerden tot het achterland van de Grebbelinie. De Hoofdweerstandsstrook lag op de Grebbeberg ten oosten van Rhenen. Het kan echter niet worden uitgesloten dat her en der langs de Utrechtsestraatweg wegafzettingen met gegraven stellingen of loopgraven van enkele meters diepte aangelegd zijn, bijvoorbeeld als bescherming van commandoposten of als vertragend obstakel. Bij Remmerden is vermoedelijk niet aan intensieve stellingbouw gedaan, hoewel er in de dagen van strijd ongetwijfeld wemelde van het militair verkeer. Op 13 mei werd de Grebbelinie opgegeven en begon de chaotische terugval van de Nederlandse strijdkrachten op de Nieuwe Hollandse Waterlinie bij Utrecht. Daarbij passeerden de troepen deels Remmerden. Voor zover bekend hebben bij Remmerden geen (intensieve) gevechten plaatsgevonden.

Het wapen kan verloren zijn of weggeworpen om te voorkomen dat het in Duitse handen zou vallen. Een tweede optie is dat het wapen dienst deed in Duitse gelederen. De Duitse Wehrmacht voerde actief beleid ten aanzien van het overnemen van wapens van overwonnen strijdkrachten. Ook voor pistool M25 was dit het geval onder de typeaanduiding '9 mm pistole 641' (Chamberlain & Gander, 1978).

Ruimtelijke verspreiding van de vondsten

De vondsten zijn in de gehele put aangetroffen in de bouwvoor en de recente ophogingslagen (sporen 1, 2 en 3), met uitzondering van de vondsten uit spoor 6 (vondstnummer 7). Gezien het feit dat het recente ophogingslagen betreft, kunnen hieraan geen archeologisch relevante conclusies aan worden ontleend. Het is vrijwel zeker dat de fibula uit het grafveld afkomstig moet zijn, maar gezien het feit dat het de enige vondst is die in de periode van het grafveld te dateren valt, is de fibula waarschijnlijk verplaatst. Indien zij uit een ter plekke verstoord graf zou komen, zouden er vrijwel zeker meer vondsten moeten zijn aangetroffen.

5.2.3 Interpretatie

Op grond van de resultaten van het onderzoek kan worden uitgesloten dat zich in het plangebied (resten van) graven behorende tot het grafveld van Rhenen bevinden. De aard van de aangetroffen lagen duidt er op dat sprake is van vergraven op opgeworpen grond, zeer waarschijnlijk als gevolg van de aanleg van de N225.

Onder de ophogingslagen is een (min of meer) intacte Ap-horizont aangetroffen in de top van de stuwwalafzettingen. Indien graven aanwezig zouden zijn geweest, waren deze in of onder deze bodemhorizont aangetroffen. Op grond daarvan kan worden geconcludeerd dan in het plangebied geen graven aanwezig zijn geweest. Indien dit wel het geval was, zouden bovendien zeer waarschijnlijk meer vondsten uit de Laat Romeinse tijd en/of Vroege Middeleeuwen zijn aangetroffen. Binnen de grenzen van het plangebied is derhalve geen archeologische vindplaats aanwezig.

6 Conclusies en aanbevelingen

6.1 Conclusies

Op basis van de resultaten van het onderzoek langs de N225 in de gemeente Rhenen is vastgesteld dat binnen de begrenzing van het plangebied geen archeologische vindplaats is aangetroffen. Weliswaar is een zeldzame fibula uit de 3e eeuw na Chr. gevonden, maar deze is afkomstig uit secundaire context. De exacte context van het pistool is onbekend, maar gezien de diepte waarop het is aangetroffen, dient rekening gehouden te worden met de aanwezigheid van (gegraven) militaire structuren in de omgeving van de vondstlocatie.

6.2 Aanbevelingen

Het onderzoek heeft geen aanwijzingen opgeleverd voor de aanwezigheid van waardevolle archeologische resten in het onderzoeksgebied. Het onderzoek is uitgevoerd in de vorm van een archeologische begeleiding. Dat is (een mogelijke) laatste stap in het proces van de archeologische monumentenzorg. Op grond daarvan is een selectieadvies met betrekking tot het plangebied niet aan de orde. Hierbij dient echter te worden opgemerkt dat dit slechts geldt voor het plangebied in de meest strikte zin van het woord. Het Merovingische grafveld van Rhenen grenst vrijwel onmiddellijk aan het plangebied. Gezien de onzekerheid over de begrenzing hiervan dient bij toekomstige ingrepen in de omgeving van het plangebied ernstig rekening gehouden te worden met de kans op het verstoren van dit grafveld.

Gezien de significatie van de Grebbelinie in het kader van het Nederlandse militaire erfgoed en de actuele belangstelling hiervoor wordt aanbevolen om toekomstige ingrepen in de buurt van de vondstlocatie van het pistool vooraf te laten gaan door archeologisch onderzoek om de aan- of afwezigheid en de aard, omvang en diepteligging van de mogelijke militaire structuren vast te stellen.

De bevindingen van dit onderzoek worden beoordeeld door de gemeente Rhenen (adviseur van de gemeente: de heer P. de Boer, milieudienst Zuidoost-Utrecht).

Literatuur

Chamberlain P. & T. Gander, 1978. *Small arms, artillery and special weapons of the Third Reich. An encyclopaedic survey.* MacDonald and Jane's Publishers Limited, Londen.

Haalebos, J., 1986: Fibulae uit Maurik. *RMO supplement* 65. Rijksmuseum voor Oudheden, Leiden.

Hemert, J. van, 2010: *Het Rivierenknooppunt bij Rossum/Alem opnieuw bezien. Rossum-Het Klooster en Alem-De Marensche Waarden in de Late IJzertijd en Romeinse tijd.* Vrije Universiteit (MA-scriptie), Amsterdam.

Hermsen, I., 2007: Een afdaling in het verleden. Archeologisch onderzoek van bewoningsresten uit de prehistorie en de Romeinse Tijd op het terrein Colmschate-Skibaan. *Rapportages Archeologie Deventer* 19. Deventer.

Koninklijke Militaire Academie, 1933. *90j Voorschrift Pistool M25*. Koninklijke Militaire Academie, Breda.

Leuvering, J.H.F. (red.), 2007: Bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek d.m.v. boringen (verkennende fase). Wegtracé N225 bij Rhenen. *Synthegra Archeologie Rapport* P0502149. Synthegra, Hoorn.

Ministerie van Oorlog, 1955. *De Strijd op Nederlands Grondgebied tijdens de Wereldoorlog II - Hoofddeel III / Deel 3 - De Operatiën van het Veldleger en het Oostfront van de Vesting Holland - Mei 1940.* Staatsdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf, 's-Gravenhage.

Schute, I.A., 2009a. Programma van Eisen Archeologische opgraving Vindplaats 2, plangebied fietspad N225, Gemeente Rhenen. *RAAP-PvE* 639. RAAP Archeologisch Adviesbureau, Weesp.

Schute, I.A., 2009b. Plangebied fietspad N225, gemeente Rhenen; archeologisch vooronderzoek: een inventariserend veldonderzoek (kartering en waardering). *RAAP-rapport* 1864. RAAP Archeologisch Adviesbureau, Weesp.

Schute, I.A. & C. Kraan, 2008. Programma van Eisen Inventariserend veldonderzoek Proefsleuven/ Archeologische begeleiding fietsvoorzieningen op de N225 onder Rhenen, Gemeente Rhenen. *RAAP-PvE* 531. RAAP Archeologisch Adviesbureau, Weesp.

Ypey, J., 1978. La Chronologie du Cimetière Franc de Rhenen (Pays-Bas – Province d'Utrecht). In: M. Fleury & P. Périn (eds.); *Problèmes de chronologie relative et absolue concernant les cimetières mérovingiens d'entre Loire et Rhin. Actes du IIe colloque archéologique de la IVe section de l'Ecole pratique des Hautes Etudes* (pag. 51-57). Parijs.

Gebruikte afkortingen

ARCHIS	ARCHeologisch Informatie Systeem
KLIC	Kabels en Leidingen Informatie Centrum
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
-Mv	beneden maaiveld
NAP	Normaal Amsterdams Peil
PvE	Programma van Eisen

Verklarende woordenlijst

artefact
Alle door de mens gemaakte of gebruikte voorwerpen.

fibula
Mantelspeld of sluitspeld.

Prehistorie
Dat deel van de geschiedenis waarvan geen geschreven bronnen bewaard zijn gebleven.

stuwwal (bekken)
Door de druk van het landijs in het Saalien opgedrukte rug van scheefgestelde preglaciale sedimenten.

Overzicht van figuren, tabellen en bijlagen

Figuur 1. Ligging van het plangebied (groen) met ARCHIS-waarnemingen (rood) en AMK-terreinen (blauw) geprojecteerd op de IKAW. De vindplaats van het pistool is zo nauwkeurig mogelijk aangegeven; inzet: ligging in Nederland (ster).
Figuur 2. Plattegrond van het grafveld van Rhenen (naar Ypey, 1978).
Figuur 3. Ligging van de proefsleuf (zwart) ten opzichte van de N225 (grijs) en (bij benadering) de begrenzing van het grafveld van Rhenen (rood).
Figuur 4. Profiel 101-3.
Figuur 5. Spoor 6 in het vlak.
Figuur 6. De gerestaureerde, ijzeren, tweedelige voetboogfibula.
Figuur 7. Het pistool voor en na restauratie.

Tabel 1. Archeologische tijdschaal.

Bijlage 1. Sporenlijst.
Bijlage 2. Vondstenlijst.

Bijlage 1: Sporenlijst

spoor	put	vlak	profiel	interpretatie	datering
1	1	0	101	bouwvoor	Nieuwe tijd
2	1	0	101	ophogingslaag	Nieuwe tijd
3	1	0	101	ophogingslaag	Nieuwe tijd
4	1	0	101	Ap-horizont	-
5	1	1	101	C-horizont	-
6	1	1	0	kuil	Nieuwe tijd
7	1	1	0	recente verstoring	Nieuwe tijd
8	1	0	101	AC-horizont	-

Bijlage 2: Vondstenlijst

vondstnr.	spoor	verzamelwijze	aantal	materiaal	specifiek	staat
1	3	detector	1	ijzer	spijker	fragment
			2	ijzer	blik	fragment
2	3	detector	1	ijzer	spijker	compleet
3	3	detector	1	brons	knoop	compleet
4	3	detector	1	brons	knoop	compleet
5	3	detector	1	ijzer	spijker	compleet
6	3	detector	1	ijzer	blik	fragment
7	6	aanleg vlak	1	ijzer	fibula	compleet
			2	ijzer	spijker	fragment
			3	ijzer	draad	fragment
			1	brons	blik	fragment
			1	brons	klinknagel	fragment
			2	keramiek	roodbakkend geglazuurd	fragment
			1	keramiek	20e eeuw	fragment
8	3	aanleg vlak	1	ijzer	indet.	brok
			1	keramiek	roodbakkend	fragment
9	3	aanleg vlak	1	keramiek	tegel	fragment
			1	koper	draad	fragment
			1	ijzer	indet.	brok
10		stortvondsten	1	ijzer	mondharp	fragment
			1	keramiek	industrieel wit	fragment
			5	keramiek	roodbakkend geglazuurd	fragment
11	3	aanleg vlak	1	koper	duit	compleet
			1	brons	blik	fragment
			2	lood	indet.	fragment
			6	ijzer	spijker	fragment
			1	keramiek	steengoed	fragment
			1	keramiek	roodbakkend geglazuurd	fragment
			2	keramiek	kleipijp	fragment
			1	zandsteen	indet.	fragment
12	2	detector	1	brons	slijpsteen	fragment
13	3	aanleg vlak	5	keramiek	roodbakkend geglazuurd	fragment
14	6	aanleg vlak	1	ijzer	spijker	fragment